

Andrés Rodríguez-Pose, Ugo Fratesi

MIEDZY ROZWOJEM A POLITYKĄ SPOŁECZNĄ: ODDZIAŁYWANIE EUROPEJSKICH FUNDUSZY STRUKTURALNYCH W REGIONACH CELU 1¹

Europejska pomoc regionalna zwiększała się równolegle do postępów w integracji europejskiej. Środki skierowane na zwiększenie spójności społeczno-ekonomicznej i redukcję różnicowań w ramach UE uległy więcej niż podwojeniu w kategoriach względnych od lat 80., czyniąc z polityki rozwoju drugi co do ważności obszar interwencji w UE. Większość funduszy rozwojowych została przeznaczona na regiony należące do Celu 1, tj. regiony o poziomie PKB *per capita* kształtującym się poniżej 75% średniej unijnej. Mimo to europejska polityka rozwoju podlega krytyce ze względu na brak zwykłej tendencji we wspieranych regionach oraz niewystępowanie konwergencji regionalnej. Niniejsze opracowanie ocenia, wykorzystując analizę danych panelowych i przekrojowych, dotychczasowe niepowodzenia europejskiej polityki rozwoju w osiąganiu celu zapewnienia większej spójności społeczno-gospodarczej za pomocą zbadania, w jaki sposób wsparcie z europejskich funduszy strukturalnych jest przydzielone na różnorodne działania w regionach Celu 1. Stwierdziliśmy, że pomimo koncentracji środków rozwojowych na infrastrukturę i, w mniejszym stopniu, na wspieranie przedsiębiorczości, efekty wydatków w ramach tych dwóch kierunków działań są nieznaczne. Wsparcie w dziedzinie rolnictwa oddziałuje pozytywnie na wzrost, ale efekty te szybko zanikają. Jedynie inwestycje w edukację i kapitał ludzki – które reprezentują zaledwie 1/8 całkowitych zobowiązań finansowych – charakteryzuje pozytywny i statystycznie istotny związek ze wzrostem gospodarczym.

Od lat 80. rola polityki rozwoju w Unii Europejskiej systematycznie wzrasta, zarówno w kategoriach legislacyjnych, jak i budżetowych. W kategoriach legislacyjnych zagadnienie osiągania „spójności ekonomicznej i społecznej” w Europie zostało rozszerzone ze wzmianki w preambule Traktatu Rzymskiego do Rozdziału XIV (obecnie Rozdziału XVII) po uchwaleniu Jednolitego Aktu Europejskiego. W kategoriach budżetowych znaczenie polityki rozwoju wzrosło; początkowo (1980) przeznaczono na nią zaledwie 10% budżetu Wspólnot Europejskich i 0,09% PKB krajów piętnastki, w latach 1998–2001 zaś – do ponad 1/3 budżetu i około 0,37% PKB UE średnio. Polityka rozwoju stała się drugim, co do wielkości, po Wspólnej Polityce Rolnej obszarem interwencji w ramach UE.

Rosnące znaczenie oraz dostrzegalność europejskiej polityki rozwoju są związane z poglądem politycznym, który zakłada, że integracja europejska

---

¹ „Between development and social policies: The impact of European Structural Funds in Objective 1 regimes”, 2002, *Regional Studies*, Vol. 38(1), s. 97–113.

mogłaby uwolnić dośrodkowe siły ekonomiczne, a w następstwie przynieść większe korzyści europejskiemu centrum oraz powiększyć lukę między centrum i peryferiami do rozmiarów nieakceptowanych z punktu widzenia społecznego i politycznego. Zgodnie z tym przekonaniem politycznym, UE stawia przed polityką rozwoju ambitny cel osiągnięcia znacznej spójności społeczno-gospodarczej oraz zredukowania dysproporcji w poziomie rozwoju poszczególnych regionów (artykuł 158 Traktatu o UE). Tak sformułowany cel nie oznacza wyłącznie zapobiegania powiększaniu się różnic pomiędzy europejskimi regionami, lecz obejmuje również skuteczne przeciwdziałanie potencjalnym dośrodkowym efektom integracji europejskiej i wszystkim innym przyczynom koncentracji działalności ekonomicznej w regionach centralnych. W związku z tym każdym kolejnemu etapowi pogłębiania integracji ekonomicznej towarzyszyły działania skierowane na przygotowanie słabiej rozwiniętych państw i regionów europejskich do stawienia czoła wyzwaniom stojącym przed nimi.

Po pierwsze, stworzenie jednolitego rynku było poprzedzone reformą funduszy strukturalnych w 1989 r. Oznaczała ona nie tylko koordynację trzech funduszy strukturalnych i pełną restrukturyzację zasad, które kierowały ich działaniem, ale także podwojenie (w relacji względnej) środków finansowych przekazywanych na rozwój regionalny – z 15,1% budżetu UE w 1988 r. do 30,2% w 1992 r. Po drugie, decyzja z Maastricht o wprowadzeniu wspólnej waluty europejskiej wiązała się z utworzeniem Funduszu Spójności w celu złagodzenia obciążeń, które byłyby nałożone na słabiej rozwinięte kraje członkowskie UE (Grecja, Irlandia, Portugalia i Hiszpania) w związku z przejściem do Unii Gospodarczej i Walutowej.

Po przeprowadzeniu reformy ponad 2/3 wydatków z funduszu strukturalnego skoncentrowanych było w tzw. regionach zaliczanych do Celu 1, to znaczy w regionach, których PKB mierzony według parytetu siły nabywczej (PSN) wynosi mniej niż 75% średniej unijnej. Taka koncentracja środków z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności w mniej uprzywilejowanych regionach Wspólnoty oznaczała, że wsparcie rozwoju przez UE w latach 90. wahało się pomiędzy 3–3,5% PKB w Portugalii, 2,5–3% w Grecji i Irlandii oraz 2–3% w wielu włoskich i hiszpańskich regionach Celu 1 (European Commission (EC) 2000, s. 213; Cuadrado-Roura 2001).

Pomimo rosnącego znaczenia makroekonomicznego europejskiej polityki rozwoju pojawiają się wątpliwości dotyczące szans realizacji założonego celu polegającego na osiąganiu większej spójności społeczno-ekonomicznej i niwelowaniu luki pomiędzy centrum a peryferiami UE. Wątpliwości te są szczególnie silne w odniesieniu do interwencji w regionach Celu 1 i zasadniczo opierają się na dwóch faktach: 1) niezdolności wspieranych regionów do samodzielnego wzrostu po wstrzymaniu pomocy zewnętrznej; 2) obecności dowodów potwierdzających, że spójność międzyregionalna, która była normą do późnych lat 70., już nie występuje (Marcet, Canova 1995; Cheshire, Magrini 2000).

W niniejszym referacie analizujemy, w jakim stopniu środki te przyczyniły się do realizacji celu „redukcji dysproporcji w poziomie rozwoju poszczegól-

nych regionów” (artykuł 158). Skoncentrujemy się na tych instrumentach polityki, na które przydzielone były fundusze strukturalne.

Opracowanie jest podzielone na pięć kolejnych części. Następną część prezentuje polityki rozwoju UE oraz ewolucję Celu 1 od czasu wdrożenia reformy funduszy strukturalnych w 1989 r. Kolejny paragraf stanowi wgląd w aktualne trendy dotyczące zróżnicowań regionalnych w Europie, w szczególności w regionach Celu 1. Trzecia część opracowania analizuje całkowity wpływ funduszy strukturalnych na regiony Celu 1, podczas gdy część czwarta przedstawia, w jakim stopniu alokacja funduszy na cztery instrumenty polityki UE (infrastruktura, wsparcie przedsiębiorczości, wsparcie terenów wiejskich i kapitał ludzki) może wpływać na wydajność polityki strukturalnej w zakresie niwelowania luki pomiędzy centrum a regionami peryferyjnymi w UE. Ostatnią część stanowią wnioski.

Polityki rozwoju UE w regionach Celu 1

Decyzja wdrożenia jednolitego rynku europejskiego stanowiła czynnik stymulujący europejską politykę rozwoju. Przekonanie o tym, że integracja europejska może sprzyjać rozwojowi regionów centralnych kosztem obszarów peryferyjnych (Padoa-Schioppa 1987; Emerson 1988; European Commission 1994), było przyczyną wprowadzenia w Jednolitym Akcie Europejskim zasady „spójności społeczno-ekonomicznej”. W celu realizacji tej zasady w 1989 r. przeprowadzono radykalną reformę regionalnych polityk rozwoju. Reforma oznaczała koordynację wszystkich istniejących funduszy strukturalnych (tj. Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego – EFRR, Europejskiego Funduszu Społecznego – EFS, Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR) – część gwarancyjna) według zasad koncentracji finansowej i terytorialnej, programowania, partnerstwa i subsydiarności². Reformie towarzyszyło podwojenie funduszy na rozwój regionalny na przestrzeni czterech lat: z 15,1% budżetu UE i 0,16% unijnego PKB w 1988 r. do odpowiednio 30,7% i 0,36% w 1993 r. (tab. 1). Jakkolwiek od 1993 r. relatywne rozmiary funduszy strukturalnych wzrastają w znacznie wolniejszym tempie i do 2006 r. mają się obniżyć, środki finansowe przeznaczane na rozwój w wartościach bezwzględnych wykazują tendencję wzrostową (tab. 1).

Od czasu przeprowadzonej reformy fundusze strukturalne są asygnowane na drodze wieloletniego planowania wsparcia. Dla regionów Celu 1 obowiązują 5–7-letnie Podstawy Wsparcia Wspólnoty (PWW) uzupełniane Programami Operacyjnymi (PO). Są one zatwierdzane przez Komisję w konsultacji z krajami członkowskimi, a kiedy jest to pożądane – również z włączeniem w ten proces reprezentacji rządu na szczeblu regionalnym, na podstawie regionalnych planów rozwoju wcześniej zatwierdzonych przez poszczególne kraje. Dotychczas zostały zakończone dwa okresy programowania: 1989–1993 i 1994–1999, natomiast trzeci (2000–2006) jest w toku.

² Piąta zasada efektywności została wprowadzona później.

Tab. 1. Wydatki Wspólnoty Europejskiej

Wydatki Wspólnoty	1980	1985	1989	1993	1997	2001*
EFOGR – część gwarancyjna (Wspólna Polityka Rolna)	68,6	68,4	57,7	52,4	49,6	46,1
Fundusze rozwoju	11,0	12,8	18,8	30,7	32,3	33,2
W tym:						
Fundusz Spójności	0,0	0,0	0,0	1,2	2,9	2,6
Fundusze strukturalne	11,0	12,8	18,8	29,5	29,4	30,6
Pozostałe	20,4	18,7	23,5	17,0	18,1	20,7
Razem	100	100	100	100	100	100
Wydatki Wspólnoty jako % PKB Wspólnoty	0,8	0,92	0,94	1,18	1,12	1,09
Wydatki <i>per capita</i> (EUR)	62,7	105,2	129,5	191,1	217,1	255,2
Fundusze rozwoju do PKB UE (%)	0,09	0,12	0,18	0,36	0,36	0,36
Fundusze strukturalne <i>per capita</i> (EUR, ceny z 2000 r.)	13,63	21,09	32,21	69,17	75,80	83,40

* 2001 r. – dane wstępne.

Największy odsetek funduszy strukturalnych jest wydatkowany, zgodnie z zasadą koncentracji terytorialnej, na promocję rozwoju i dostosowanie strukturalne regionów Celu 1. Mimo kolejnych restrukturyzacji funduszy strukturalnych począwszy od 1989 r., funkcjonujące kryterium zaliczania do regionów Celu 1 pozostało niezmienione: poziom PKB *per capita* mierzony według PSN i oceniany na podstawie danych UE za ostatnie trzy dostępne lata musi być niższy niż 75% średniej dla Wspólnoty³ (por. Rozporządzenia „ramowe” Komisji 1260/99, artykuł 3).

Liczba regionów Celu 1 w kolejnych okresach programowania rosła. W 1989 r. zaliczono do niego 44 regiony, w tej liczbie całe terytorium Grecji, Portugalii, Irlandii, południe Włoch, większość regionów południowej i zachodniej Hiszpanii, a także Irlandię Północną, Korsykę i zamorskie terytoria i departamenty Francji. Zjednoczenie Niemiec spowodowało włączenie pięciu landów byłej NRD i wschodniego Berlina. W drugim okresie planowania w 1994 r. niezbędne warunki spełniły nowe regiony belgijskie, francuskie, holenderskie, hiszpańskie i brytyjskie, a po akcesji Austrii również Burgenland. W okresie programowania 2000–2006, po przyłączeniu regionów Celu 6 do Celu 1, do Celu 1 zakwalifikowanych zostało 167 regionów, przy czym 11 z nich zostanie wykluczonych do końca okresu programowania.

Regiony Celu 1 otrzymują ponad 2/3 całości środków z funduszy strukturalnych. Fundusze te są alokowane zarówno na specjalne regionalne plany ope-

³ Regulacje w latach 1989–1993 i 1994–1999 dopuszczały do Celu 1 niektóre regiony, których PKB wynosił około 75% średniej UE i dla których istniały dodatkowo wyjątkowe powody, aby włączyć je do obszaru wsparcia. Włączenie po 2000 r. byłych regionów Celu 6, charakteryzujących się krótcowonie niską gęstością zaludnienia, spowodowało dalsze odbieganie od głównego kryterium.

racyjne, jak też na multiregionalne plany narodowe obejmujące kilka regionów. Wsparcie regionalne UE stanowi istotny procent PKB regionów Celu 1. Zgodnie z naszymi obliczeniami między 1989 r. a 1999 r. zobowiązania funduszy strukturalnych stanowiły średnio 1,74% PKB regionów Celu 1: 0,9% było przeznaczone na poszczególne regiony, a 0,84% na programy multiregionalne⁴. Alokacja środków charakteryzuje się regionalnym i czasowym zróżnicowaniem. Podczas gdy w zamożniejszych regionach Celu 1, takich jak Abruzja i Apulia we Włoszech, Irlandia Północna w Wielkiej Brytanii, Korsyka we Francji, Hainaut w Belgii, Flevoland w Holandii, wsparcie funduszy strukturalnych nie przekroczyło poziomu 1% PKB, w regionach biedniejszych wsparcie regionalne było znacznie wyższe.

W portugalskich ultraperyferyjnych archipelagach Azorów i Madery wsparcie funduszy strukturalnych osiągało w niektórych latach 5% PKB. W Alentejo w Portugalii i Estramadurze w Hiszpanii oraz w niektórych regionach greckich zobowiązania funduszy strukturalnych w niektórych okresach przekraczały 3% PKB. Zmiany w poszczególnych latach również były znaczące.

Kolejne PWW i PO ustanawiały priorytety interwencji w regionach Celu 1. Priorytety te różniły się w poszczególnych regionach i występowały pod wieloma różnorodnymi nazwami i etykietami, różnorodność ta dotyczyła także regionów w ramach jednego kraju.

Zróżnicowanie stosowanych nazw sięgało od prostych (transport, turystyka, rybołówstwo, rozwój zasobów ludzkich) przez ogólnikowe („rozwój potencjału regionalnego”, „rozwój regionalny” lub „potencjał regionalny”) do tajemniczych („optymalizacja pozycji geograficznej” w przypadku Zachodniej Grecji). Niemniej po szczegółowej analizie wszystkich PWW w ramach dwóch pierwszych okresów programowania (1989–1993 i 1993–1999) interwencje w ramach unijnego wsparcia rozwoju w regionach Celu 1 można sklasyfikować zgodnie z czterema głównymi instrumentami, które ściśle odzwierciedlają priorytety opisane w *Pierwszym Rocznym Raporcie* dotyczącym wdrażania reformy funduszy strukturalnych (1991). Są to następujące instrumenty:

1. wsparcie rolnictwa i promocja obszarów wiejskich (A),
2. wsparcie biznesu i turystyki (B),
3. inwestycje w edukację, przekwalifikowanie się, a także wszystkie działania skierowane na kapitał ludzki regionu (H),
4. inwestycje w infrastrukturę, transport i środowisko (I).

Wielkość wydatków w każdym z wymienionych kierunków jest bardzo nierównomierna. Zgodnie z naszymi obliczeniami w okresie 1989–1999 około połowy (49,6%) funduszy strukturalnych Celu 1 było zaangażowanych w inwestycje w infrastrukturę, transport i środowisko. Wsparcie biznesu i turystyki znalazły się na odległej drugiej pozycji (23,2%). Następną kategorię stanowiły zagadnienia związane z inwestycjami w edukację (13,3%), a wsparcie rolnictwa

⁴ Nie wszystkie państwa, w tym posiadające tylko jeden region Celu 1, podlegają porozumieniom multiregionalnym.

i promocja obszarów wiejskich znalazły się na ostatniej pozycji (8%). Pozostałe 5,9% zostało skierowane na obszary wsparcia trudne do zakwalifikowania do którejkolwiek z powyższych kategorii.

Tab. 2. Zobowiązania funduszy strukturalnych w regionach Celu 1
(% wartości nominalnych)

Kraj	1989–1993					1994–1999				
	A	B	H	I	Razem	A	B	H	I	Razem
Austria	–	–	–	–	–	15,0	68,7	16,3	0,0	100
Belgia	–	–	–	–	–	0,0	66,2	17,2	16,6	100
Francja (bez departamentów zamorskich)	28,6	15,9	10,1	45,4	100	9,6	32,8	18,7	39,0	100
Grecja	11,2	18,4	16,6	53,8	100	18,7	13,4	13,6	54,3	100
Irlandia	14,7	33,7	26,4	52,2	100	0,0	54,7	3,8	41,4	100
Włochy	14,4	35,0	1,9	48,8	100	21,0	21,3	27,0	30,7	100
Holandia	–	–	–	–	–	22,2	20,4	21,0	36,4	100
Portugalia	11,5	6,1	35,3	47,2	100	0,0	15,2	8,6	76,1	100
Hiszpania	26,7	13,2	8,8	51,4	100	0,6	14,3	7,5	77,6	100
Wielka Brytania	10,5	38,1	20,9	30,4	100	12,2	25,0	33,1	29,7	100
Razem	17,6	21,1	16,3	45,0	100	7,0	24,0	12,1	56,8	100

Uwaga: 5,9% środków nie zostało włączone do tabeli z uwagi na fakt, że trudno te środki przypisać do którejkolwiek z kategorii.

W tym przypadku również występuje istotne geograficzne i czasowe zróżnicowanie ważności każdego z wymienionych kierunków, a poszczególne kraje skłaniają się do nadawania pierwszeństwa różnym kierunkom. Tabela 2 przedstawia krajową alokację zobowiązań w ramach Celu 1 w dwóch okresach programowania, z wyłączeniem niewielkiego odsetka funduszy trudnych do sklasyfikowania w ramach zaproponowanych kategorii. Infrastruktura i ochrona środowiska jest preferowanym kierunkiem w regionach hiszpańskich, portugalskich, greckich, włoskich, francuskich i duńskich w obydwu okresach programowania. Koncentracja na infrastrukturze jest szczególnie widoczna w Hiszpanii i Portugalii, gdzie blisko połowa dostępnych środków była skierowana na ten kierunek działań w pierwszym okresie planowania, a w okresie drugim wzrosła do 3/4 ogółu środków. Wsparcie przedsiębiorczości i turystyki było głównym kierunkiem w Irlandii – jego udział oceniany jest na ponad połowę zobowiązań w drugim okresie, podobnie jak w regionach austriackich i belgijskich włączonych do Celu 1 w 1994 r., gdzie kierunek ten reprezentuje 2/3 całości środków. Analizowany kierunek wydatkowania funduszy odgrywał również najistotniejszą rolę w Irlandii Północnej w pierwszym okresie programowania. Jedynie w regionach brytyjskich Celu 1 w pierwszym okresie oraz włoskich i duńskich w drugim okresie wsparcie rozwoju kapitału ludzkiego przewyższyło inne obszary aktywności (tab. 2).

Z chronologicznego punktu widzenia udział inwestycji we wsparcie biznesu i turystyki oraz przede wszystkim w infrastrukturę wzrosło w drugim okresie

programowania kosztem udziału inwestycji w kapitał ludzki i wsparcie obszarów wiejskich (tab. 2). Ogólnie strategie rozwoju regionów Celu 1 charakteryzują się istotnym brakiem równowagi między poszczególnymi kierunkami rozwoju. Z kilkoma wyjątkami, PWW były silnie nastawione na realizację działań w jednym lub dwu obszarach. Najbardziej skrajne przypadki niezrównoważonych strategii rozwoju z silnym skoncentrowaniem się na infrastrukturze uosabiają regiony portugalskie na Półwyspie Iberyjskim lub Attyka w drugim okresie programowania. Większość PWW również w mniejszym lub większym stopniu doświadcza podobnych problemów.

Fundusze strukturalne i ewolucja europejskich zróżnicowań regionalnych

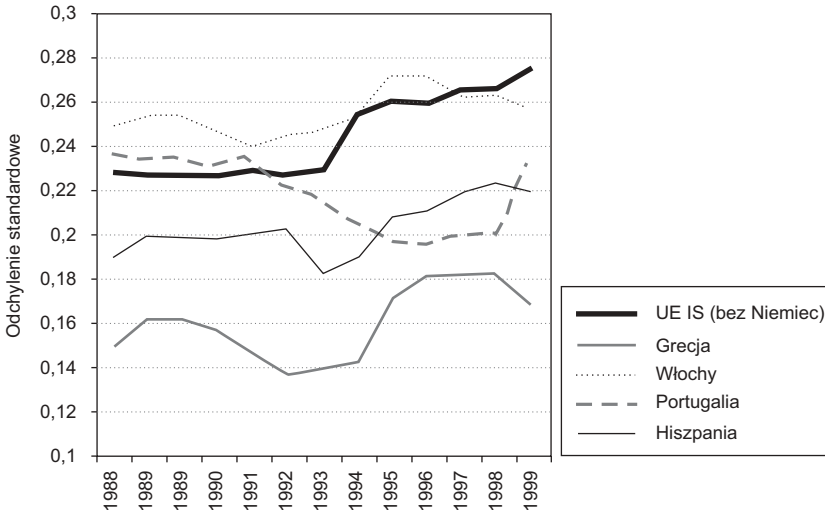
Z powyższej analizy wynika, że rozmiary funduszy europejskich skierowanych na wzmocnienie spójności społeczno-gospodarczej i redukcję zróżnicowań regionalnych od czasu reformy funduszy strukturalnych w 1989 r. uległy zwielokrotnieniu. Europejska polityka rozwoju stała się nie tylko drugim co do znaczenia obszarem interwencji w ramach UE, ale również reprezentuje ona istotny udział w wydatkach publicznych w regionach Celu 1. Jednak pomimo w większości pozytywnych raportów Komisji Europejskiej (1999) oceniających wpływ funduszy strukturalnych na spójność ekonomiczną w Europie⁵, ostatnio coraz częściej stawiane są pytania dotyczące szans funduszy strukturalnych w zakresie realizowania ich celu – redukcji regionalnych nierówności w Europie (Martin 1999; Hurst et al. 2000; Puga 2002). Twierdzi się, że europejska polityka rozwoju, w swojej obecnej formie, stanowi bardziej strategię wsparcia lub redystrybucji dochodów niż strategię zdolną do stworzenia podstaw długotrwałego i samopodtrzymującego się wzrostu (Rodríguez-Pose 2000, s. 112; Boldrin, Canova 2001, s. 211).

W jakim stopniu ta krytyka jest słuszna i sprawiedliwa? Czy europejska polityka rozwoju po ponad dziesięciu latach od reformy funduszy strukturalnych nie odniosła sukcesu, czyli nie przyczyniła się do spójności społeczno-ekonomicznej i zmniejszania nierówności? Dwa główne czynniki odpowiadają za pojawienie się tych wątpliwości. Pierwszy czynnik dotyczy nadzwyczajnej stabilności regionów należących do Celu 1 – z 44 regionów, które pierwotnie kwalifikowały się do Celu 1 w 1989 r., 43 nadal (14 lat po reformie) pozostają w tym obszarze wsparcia wspólnotowego. Jedynie region Abruzji w południowych Włoszech zdołał wyjść z Celu 1 na koniec 1997 r. Inne regiony (Korsyka, Lizbona, Dolina Tagu, Molise, Irlandia Północna) zostaną stopniowo wycofane z Celu 1 i utracą wsparcie z końcem 2005 lub 2006 r.

Drugim czynnikiem wywołującym sceptycyzm stał się brak spójności pomiędzy regionami europejskimi zauważalny od czasu reformy funduszy

⁵ W streszczeniu *Szóstego Cyklicznego Raportu* (European Commission 1999) Komisja stwierdziła, że mamy do czynienia z jednoznacznymi dowodami konwergencji i że jest to nadzwyczajny szybki postęp tego procesu zarówno z perspektywy międzynarodowej, jak i historycznej.

strukturalnych. Powojenna konwergencja regionalna dostrzegana w wielu opracowaniach (Barro, Sala-I-Martin 1991; Armstrong 1995; Cheschire, Carbonaro 1995; Molle, Boeckhout 1995; Tondl 2001) stopniowo ustępowała miejsca stabilizacji lub dywergencji w ostatnich dwóch dekadach XX w. (Magrini 1999; Rodríguez-Pose 1999, Cuadrado-Roura 2001; Puga 2002). Ponadto istnieje coraz więcej dowodów na pojawianie się tzw. klubów konwergencji (Neven, Gouyette 1995; Quah 1996), czego rezultatem jest wzrost polaryzacji i zmniejszenie spójności w Europie (López-Bazo et al. 1999).

Ryc. 1. Ewolucja odchylenia standardowego regionalnego PKB *per capita* w UE i w krajach kohezyjnych od czasu reformy funduszy strukturalnych

Analiza ewolucji europejskich różnicowań regionalnych od 1989 r. potwierdza brak konwergencji, bez względu na zastosowaną metodę. Ryc. 1 przedstawia ewolucję odchylenia standardowego regionalnego ważonego PKB⁶ mierzonego według PSN w UE (z wyłączeniem Niemiec) oraz w czterech krajach unijnych z największą liczbą regionów Celu 1 (Grecja, Portugalia, Włochy, Hiszpania). Obserwuje się ogólny trend zwiększenia dywergencji w trzech z czterech analizowanych gospodarek oraz w UE jako całości. Na poziomie UE odchylenie standardowe wzrosło o 20,2% w porównaniu z 1989 r. Największy wzrost różnicowań regionalnych nastąpił po wprowadzeniu jednolitego rynku w 1993 r. i jest częściowo rezultatem zmian podziału administracyjnego Wielkiej Brytanii, odpowiedzialnej za około 3/5 wzrostu nierówności regionalnych. Jeżeli nawet ten czynnik zostanie wzięty pod uwagę, obserwowany jest istotny wzrost odchylenia standardowego w Europie. W latach 1994–1999, kiedy próba regionalna nie ulegała zmianie, osiągnęło ono poziom przekraczający 8%.

⁶ Wszystkie dane są ujednolicone we wszystkich krajach w celu zminimalizowania problemu autokorelacji składnika losowego.

W Grecji, we Włoszech i w Hiszpanii również zachodził proces wzrostu nierówności regionalnych i miał on taki sam przebieg jak w UE: stabilizacja i nawet niewielki spadek w latach 80. oraz na początku lat 90., a następnie wyraźny wzrost zróżnicowań w drugiej połowie lat 90. Największy wzrost zróżnicowań odnotowano w Hiszpanii, gdzie odchylenie standardowe PKB *per capita* wzrosło o 15,7% w latach 1988–1999, następnie w Grecji i Włoszech – wzrost o odpowiednio 11,7% i 1,8% (jeżeli w przypadku Włoch brano byłyby pod uwagę jedynie lata 1991–1999, to regionalne zróżnicowania zwiększyłyby się o 6,3%). Jedynie Portugalia zmierzała w odwrotnym kierunku, gdyż zróżnicowania regionalne, głównie w pierwszej połowie lat 90., uległy tam redukcji.

Przeprowadzono również analizę beta konwergencji bezwarunkowej danych przekrojowych przy użyciu tradycyjnej metody Barro i Sala-I-Martin (1992) na wiele sposobów: włączając wszystkie regiony NTS II UE lub biorąc pod uwagę tylko regiony Celu 1, kontrolując lub nie autokorelację składnika losowego. Rezultaty wskazują na istnienie powolnej regionalnej konwergencji absolutnej w latach 1989–1999 w przypadku pominięcia narodowych współczynników wzrostu. Poziom konwergencji wynosi 1,3% średniorocznie (tab. 3, model 1). Kiedy jednak narodowe stopy wzrostu zostaną wprowadzone do modelu w celu zminimalizowania ewentualnych problemów autokorelacji, współczynnik konwergencji staje się nieistotny. Potwierdza to fakt, że jakkolwiek konwergencja zachodzi na poziomie regionalnym w UE, to jest ona raczej rezultatem wzrostu gospodarczego w gospodarce narodowej niż jakiejś uniwersalnej tendencji do szybszego wzrostu regionów opóźnionych gospodarczo (tab. 3, model 2) (Esteban 1994; Rodrigues-Pose 1998; European Commission 2001, s. 4; Puga 2002).

Tab. 3. Analiza przekrojowa beta konwergencji bezwarunkowej

Regresja	(1)	(2)	(3)	(4)
Regiony	wszystkie regiony	wszystkie regiony	Cel 1	Cel 1
Liczba obserwacji	152	152	44	44
F	13,17	50,69	24,82	14,84
Prawdopodobieństwo $> F$	0,0004	0,0000	0,0000	0,0000
R^2	0,0746	0,04049	0,3606	0,4084
Dopasowane R^2	0,01157	0,3969	0,3461	0,3809
PKB 1989 standaryzowany	-0,01356	0,00016	-0,04194	-0,02958
Poziom istotności	0,000	0,961	0,000	0,007
Roczny wzrost krajowy	nie obejmuje	0,92836	nie obejmuje	0,51758
Poziom istotności		0,000		0,069
Stała	0,06083	0,00242	0,09424	0,05398
Poziom istotności	0,000	0,737	0,000	0,024

Wnioski są nieco inne, gdy weźmiemy pod uwagę jedynie pierwotne regiony Celu 1. W przypadku badania zależności między wzrostem regionalnym a pier-

wotnym PKB *per capita* przy włączeniu do modelu poziomu wzrostu narodowego w analizowanym okresie występuje wysoki wskaźnik konwergencji regionalnej, odpowiednio 4,3% i 3% (tab. 3, modele 3 i 4). Powyższe rezultaty wskazują na obecność tzw. klubów konwergencji w opóźnionych gospodarczo regionach europejskich (Neven, Gouyette 1995; López-Bazo et al. 1999) i są zgodne z dowodami przytaczanymi w *Drugim Raporcie Spójności Ekonomicznej i Społecznej* (European Commission 2001).

Używając tych samych wariantów co w analizie danych przekrojowych, dokonałiśmy również analizy danych panelowych. Do wariantów z jednorocznym i dwuletnim opóźnieniem jako uzupełniającą zmienną niezależną włączyliśmy regionalną stopę wzrostu PKB *per capita* (odpowiednio: PKB_{t-1} , PKB_{t-2}). Zmienna ta jest wykorzystana w celu uniknięcia problemu endogeniczności z uwagi na fakt, że PKB_{t-1} wykorzystano również do oszacowania stopy wzrostu.

Rezultaty analizy konwergencji panelowej wskazują na całkowity brak konwergencji zarówno na poziomie UE, jak i w ramach regionów Celu 1. W obydwu sytuacjach współczynnik jest dodatni i nieistotny statystycznie (tab. 4, modele 1 i 2). Gdy do modelu została wprowadzona krajowa stopa wzrostu w celu zminimalizowania ryzyka autokorelacji, współczynnik konwergencji dla grupy europejskich regionów był również dodatni i nieistotny (tab. 4, model 3). W odniesieniu do podgrupy regionów Celu 1, przeciwnie, współczynnik jest ujemny i statystycznie istotny. Efekt konwergencji jest jednak bardzo nikły: $1,36 \cdot 10^{-06}$, co oznacza, że różnica 1000 EUR w PKB *per capita* w roku bazowym prowadzi do rocznej stopy wzrostu wyższej o 0,136% (tab. 4, model 4).

Analiza konwergencji udowodniła, że po pierwsze, w krajach UE po wprowadzeniu reformy funduszy strukturalnych nie obserwowano konwergencji regionalnej, biorąc pod uwagę krajową stopę wzrostu. Po drugie, w podgrupie regionów Celu 1 zachodziła jedynie powolna konwergencja.

Wpływ funduszy strukturalnych na wzrost regionalny

Do jakiego stopnia brak konwergencji regionalnej w Europie można przypisywać niemożności generowania zbieżności ekonomicznej za pośrednictwem regionalnych wydatków rozwojowych w regionach Celu 1? Zagadnienie oceny wpływu europejskich regionalnych funduszy rozwojowych na wzrost gospodarczy jest skomplikowane, ponieważ wiele innych czynników politycznych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych, często trudnych do kontrolowania, ma wpływ na rozwój gospodarczy. Dlatego nałożymy ograniczenie w celu ustanowienia najprostszego związku pomiędzy zaangażowaniem funduszy strukturalnych w regionach Celu 1 i wzrostem regionalnym w Europie przez stworzenie modelu regresji zachodzącej między początkowym PKB *per capita* (In PKB 1989) a wielkością wydatków na wsparcie Celu 1 (całkowite fundusze regionalne), mierzone jako procent PKB w tym samym okresie. Model został

Tab. 4. Analiza panelowa beta konwergencji bezwarunkowej

Regiony	Lata 1989–1999			
	(1)	(2)	(3)	(4)
	Wszystkie	Cel 1	Wszystkie	Cel 1
Observacje	1348	414	1348	414
Grupy	162	47	162	47
Średnia obserwacja na grupę	8,32	8,81	8,32	8,81
R^2 wewnętrzne	0,0075	0,0195	0,1822	0,1571
R^2 międzygrupowe	0,0034	0,0887	0,1683	0,1012
R^2 ogólne	0,0018	0,0001	0,1773	0,1503
	Wskaźnik	Poziom istotności	Wskaźnik	Poziom istotności
		Wskaźnik	Wskaźnik	Wskaźnik
		Poziom istotności	Poziom istotności	Poziom istotności
Rzeczywisty wzrost krajowy				
PKB _{t-2}	3,48E-07	0,123	0,9905	0,000
Stała	0,0120	0,001	5,48E-08	0,790
LM test Breuschy i Pagana ²	3,17	0,54	-0,0012	0,728
Istotność > ²	0,0752	0,4634	1,76	0,25
			0,1842	0,6158

przygotowany dla wszystkich regionów unijnych na poziomie NTS II (tab. 5, modele 1 i 2) oraz dla podgrupy regionów Celu 1 (tab. 5, modele 3 i 4). Dodatkowo w wybranych modelach w celu zredukowania ryzyka autokorelacji zostały uwzględnione krajowe rzeczywiste stopy wzrostu (tab. 5, modele 2 i 4).

Tabela 5. Związek między wsparciem europejskich funduszy strukturalnych w regionach Celu 1 a wzrostem gospodarczym: analiza danych przekrojowych

Zmienna zależna: wzrost w latach 1989–1999				
	(1)	(2)	(3)	(4)
Próba	Wszystkie	Wszystkie	Cel 1	Cel 1
Obserwacje	152	152	46	46
F	15,3	34,61	13,93	10,79
Prawdopodobieństwo $> F$	0	0	0	0
R^2	0,1704	0,4123	0,3931	0,4352
Dopasowane R^2	0,1593	0,4004	0,3649	0,3949
PKB 1989	-4,58E-06	7,32E-06	-6,34E-05	-4,01E-05
Poziom istotności	0,431	0,155	0,002	0,083
Całkowite fundusze regionalne	0,1213	0,0812	0,0706	0,073
Poziom istotności	0,000	0,002	0,068	0,054
Rzeczywisty wzrost krajowy		0,8789		0,5407
Poziom istotności		0,000		0,084
Stała	0,6226	-0,0452	1,1823	0,5976
Poziom istotności	0,000	0,675	0,000	0,121

Rezultaty otrzymane przy wykorzystaniu powyższej analizy wskazują na bardzo słaby, lecz dodatni i istotny statystycznie wpływ europejskich funduszy strukturalnych na wzrost regionalny w Europie. Wpływ ten jest większy w przypadku analizy wszystkich regionów europejskich, niż kiedy brane są pod uwagę jedynie regiony Celu 1 (tab. 5).

Jednakże w sytuacji, gdy środki pochodzące z funduszy strukturalnych podzielone zostały na komponent regionalny i multiregionalny, obserwuje się zanikanie słabego, lecz dodatniego i istotnego statystycznie związku między zaangażowaniem funduszy strukturalnych a wzrostem w regionach Celu 1. Jak przedstawia tab. 6, po przeprowadzeniu regresji wzrostu PKB *per capita* i zaangażowania funduszy strukturalnych w całej grupie lub tylko w regionach Celu 1 przy użyciu danych panelowych nie wykazano żadnej statystycznie istotnej relacji pomiędzy wsparciem UE a wzrostem na poziomie regionalnym. Rezultaty odnoszą się zarówno do funduszy alokowanych w wybranych celowo regionach, jak i do środków o przeznaczeniu multiregionalnym. Ponieważ okazało się tak mało prawdopodobne, że środki funduszy strukturalnych mają bezpośredni wpływ na wzrost regionów, badanie regresji zostało powtórzone przy wykorzystaniu opóźnień rocznych, uwzględnia ono przy tym maksymalnie sześć lat pomiędzy poniesieniem wydatków a rezultatem w postaci wzrostu gospodarczego (tab. 6 przedstawia wyniki dla roku bieżącego oraz roku czwar-

Tab. 6. Związek między wsparciem europejskich funduszy strukturalnych w regionach Celu 1 a wzrostem gospodarczym: analiza danych panelowych dla wszystkich regionów i regionów Celu 1

	Regiony Celu 1											
	Wszystkie regiony				t				t-6			
Opóźnienia	t	t-3	t-6	t	t-3	t-6	t	t-3	t-6	t	t-3	t-6
Estymator	panel (GLS)	LSDV	panel (GLS)	panel (GLS)	LSDV	panel (GLS)	panel (GLS)	LSDV	panel (GLS)	panel (GLS)	LSDV	panel (GLS)
Observacje	1662	1662	1266	1266	810	810	507	507	373	373	373	235
Grupy	162	162	162	162	162	162	47	47	47	47	47	47
Średnia obserwacji na grupę	10,26	10,26	7,81	7,81	5	5	10,79	10,79	7,94	7,94	7,94	5
R ² wewnętrzne (<i>within</i>)	0,002	0,002	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,004	0,002	0,002	0,002	0,000
R ² międzygrupowe	0,016	0,015	0,018	0,018	0,014	0,014	0,117	0,111	0,148	0,139	0,132	0,093
R ² ogólne	0,000	0,000	0,002	0,002	0,001	0,002	0,004	0,001	0,016	0,016	0,020	0,003
Fundusze regionalne (% PKB)	0,043	-0,333	0,227	0,176	0,014	-0,692	0,116	-0,333	0,325	0,176	0,108	-0,692
Poziom istotności	0,744	0,128	0,168	0,565	0,955	0,137	0,452	0,176	0,085	0,606	0,694	0,174
Fundusze multiregionalne (% PKB)	-0,028	0,172	-0,013	0,362	0,498	0,120	0,209	0,172	0,371	0,362	1,154	0,120
Poziom istotności	0,881	0,643	0,959	0,472	0,268	0,915	0,407	0,680	0,259	0,519	0,060	0,922
Stala	-0,054	-0,003	-0,100	-0,162	-0,178	0,035	-0,437	-0,033	-0,673	-0,549	-0,903	0,268
Poziom istotności	0,510	0,981	0,322	0,289	0,231	0,894	0,073	0,931	0,021	0,268	0,038	0,762

tego i siódmego). W żadnym z sześciu rocznych opóźnień wskaźnik regresji dla funduszy regionalnych i multiregionalnych nie jest istotny statystycznie. Podkreśla to, iż nie dostrzeżono żadnego rzeczywistego dodatniego związku pomiędzy funduszami strukturalnymi a wzrostem w okresie sześciu lat następujących po rozpoczęciu inwestycji.

Nieźrównoważone strategie rozwoju a wzrost regionów

Dlaczego fundusze strukturalne mają, jak dotychczas, tak ograniczony wpływ na konwergencję regionalną? Jest wiele różnorodnych czynników, które mogą wyjaśnić przyczynę, dla której pomimo zwielenokrotnienia funduszy przeznaczanych na rozwój regionalny po reformie funduszy strukturalnych nie ma żadnych dowodów na wzrost spójności ekonomiczno-społecznej między regionami UE. Niektóre z możliwych wyjaśnień abstrahują od konsekwencji reformy europejskiej polityki rozwoju. Jedno z ważniejszych mówi o tym, że proces integracji ekonomicznej w Europie może sprzyjać koncentracji działalności gospodarczej w centrum Europy, gdyż wspiera formowanie się aglomeracji w centrum, co prowadzi do koncentracji intensywnej działalności o wysokiej wartości dodanej wyłącznie w kilku regionach (Brülhart, Torstensson 1996; Midelfart-Knarvig et al. 2000). Peryferie zaczynają zatem w coraz większym stopniu specjalizować się w produkcji o niskiej wartości dodanej i w dostarczaniu usług nierynkowych. Inną przyczynę zmniejszenia tempa konwergencji regionalnej w Europie stanowi stosunkowo niska migracja w ramach europejskich regionów i spowolnienie tempa przekwalifikowania się ludności z zawodów rolniczych do pozarolniczych (Cuadrado-Roura et al. 2000).

Inna grupa wyjaśnień podkreśla zniekształcające efekty pozostałych polityk. Próbowano udowodnić (Midelfart-Knarvik, Overman 2002), iż narodowe polityki mające na celu protekcję określonych przedsiębiorstw lub branż strategicznych mogą wywoływać zniekształcenia, które w pewnych przypadkach mogą oddziaływać odwrotnie na kohezyjne efekty polityki UE. Dodatkowo wpływ polityk rozwoju może być osłabiony przez terytorialną koncentrację (w centralnych krajach i regionach) świadczeń z zakresu innych polityk europejskich, w tym szczególnie Wspólnej Polityki Rolnej, która reprezentuje niemal połowę budżetu europejskiego.

Trzecia grupa możliwych wyjaśnień odnosi się bezpośrednio do zagadnień związanych z politykami rozwoju. Po pierwsze, można podejrzewać, że jest jeszcze za wcześnie, aby poprawnie oszacować oddziaływanie funduszy strukturalnych, ponieważ strategie rozwoju zawsze mają efekt średnio- lub długookresowy. Po drugie, być może pomimo wzrostu wielkości funduszy przeznaczanych na rozwój, dostępne środki są ciągle zbyt szczupłe, by wywrzeć istotny wpływ na stopę wzrostu. Fundusze Celu 1 osiągają średnio poziom 1,74% PKB regionów Celu 1, a całkowita wielkość europejskich środków pomocowych nie przekroczyła w najlepszych przypadkach 3,5–4% PKB naj-

biedniejszych regionów. Można zatem twierdzić, że aktualny poziom wspierania rozwoju gospodarczego nie jest wystarczający, aby przeciwstawić się nierównościom generowanym przez siły rynkowe i integrację gospodarczą. Z tego punktu widzenia europejskie fundusze rozwojowe mogą być postrzegane jedynie jako środki zapobiegające dalszej dywergencji niż jako sposób osiągnięcia spójności regionalnej.

W niniejszym opracowaniu skupiamy się jednak na wyjaśnieniu alternatywnym, które opiera się na analizie strategii rozwoju regionów Celu 1 i sposobów wydatkowania środków unijnych. Wskazujemy, że opisany powyżej sposób rozdysponowania funduszy pomiędzy główne kierunki rozwojowe może okazać się jedynie dobrym instrumentem do osiągnięcia krótkookresowych rezultatów, nie zaś najbardziej odpowiednią strategią mającą prowadzić do średnio- lub długookresowego wzrostu, a w związku z tym bardziej sprzyja dostarczaniu pomocy i wsparcia dochodów, niż stanowi właściwą strategię rozwoju.

Jak wspomniano wcześniej, około połowy wszystkich środków Celu 1 było zaangażowanych w rozwój infrastruktury, sieci transportowych i ochronę środowiska. Środki skierowane na wsparcie przedsiębiorczości i turystyki stanowiły nieco mniej niż 1/4. Należy postawić pytanie, w jakim stopniu podział środków w ramach europejskiego Celu 1 na poszczególne kierunki działań rzutował na ich zdolność do zapewnienia większej spójności ekonomicznej. W celu zbadania, w jaki sposób taka nie zrównoważona struktura funduszy Celu 1 wpłynęła na wzrost gospodarczy regionów, przeprowadziliśmy badanie regresji zobowiązań finansowych w każdym z czterech kierunków rozwoju opisanych powyżej (A, B, H, I), liczonych jako procent regionalnego PKB mierzonego według PSN i wzrostu regionalnego. Przeprowadziliśmy analizę przekrojową i badania panelowe, wykorzystując opóźnienia roczne, celem uchwycenia efektów zarówno statycznych, jak i dynamicznych. Klasyfikacja regionalnych zobowiązań finansowych pochodzi z diagnostyki PWW i PO regionów Celu 1, z wyjątkiem wschodnich landów Niemiec (b. NRD).

W modelu ujęto dodatkowo kilka zmiennych strukturalnych z uwagi na ich znaczenie teoretyczne i istotność statystyczną. Reprezentują one funkcjonowanie regionalnego rynku pracy, strukturę społeczno-ekonomiczną i strukturę produkcji. Odpowiednik funkcjonowania regionalnego rynku pracy stanowi kombinacja wskaźnika zatrudnienia oraz stopy bezrobocia młodzieży. Powszechnie przyjmuje się, że wysoki poziom udziału czynnika pracy jest przejawem efektywnego wykorzystania dostępnych zasobów. Stąd społeczeństwa o wysokim wskaźniku zatrudnienia są postrzegane jako posiadające duży potencjał rozwojowy. Większość regionów Celu 1 charakteryzuje się jednak relatywnie niskim wskaźnikiem zatrudnienia w porównaniu z regionami zachodnioeuropejskimi. Stopa bezrobocia młodzieży jest dodatkowym wskaźnikiem oceny stopnia, w jakim rynek pracy może przyjmować cały lokalny i regionalny potencjał zasobów ludzkich. Odkąd młodsze pokolenie przeważnie w większym stopniu niż cała populacja zatrudnionych dąży do uzyskania wyższego poziomu wykształcenia, zdolność do włączania nowych

i potencjalnie bardziej wykształconych pracowników do zasobów pracy jest wyznacznikiem stopnia sztywności rynku lokalnego. Większość regionów Celu 1 charakteryzuje wysoka stopa bezrobocia młodzieży.

Stopa bezrobocia kobiet reprezentuje zarówno strukturę społeczno-ekonomiczną, jak i strukturę produkcji. Uczestnictwo kobiet w rynku pracy nie tylko odzwierciedla kolejny aspekt wykorzystania potencjału kapitału ludzkiego na rynku pracy, ale określa również rolę kobiet w danym społeczeństwie. Większość regionów Celu 1 charakteryzuje się niską stopą zatrudnienia kobiet. Wreszcie relatywnie wysoki poziom zatrudnienia w sektorze pierwotnym obserwowany w większości regionów zaliczanych do Celu 1 skłonił nas do wybrania zatrudnienia w rolnictwie jako zmiennej reprezentującej strukturę produkcji. Wszystkie zmienne, z wyjątkiem zatrudnienia w rolnictwie, były istotnie powiązane z regionalną stopą wzrostu w okresie objętym regresją wstępną. Model przyjął następującą formę:

$$y_{i,t} = f\{A, B, H, I, emp, yunemp, fememp, agrem, \ln GDP_0\} \quad (1)$$

gdzie: y – wystandaryzowany wzrost regionalnego PKB *per capita* mierzony według PSN; A – roczne zobowiązania finansowe w zakresie wsparcia rolnictwa i promocji obszarów wiejskich jako procent regionalnego PKB; B – roczne zobowiązania finansowe dotyczące wsparcia biznesu i turystyki jako procent regionalnego PKB; H – roczne zobowiązania finansowe skierowane na inwestycje w edukację i reorganizację kapitału ludzkiego jako procent regionalnego PKB; I – roczne zobowiązania finansowe skierowane na inwestycje w infrastrukturę, transport i środowisko jako procent regionalnego PKB; emp – regionalny wskaźnik zatrudnienia; $yunemp$ – regionalna stopa bezrobocia młodzieży; $fememp$ – regionalny wskaźnik zatrudnienia kobiet; $agrem$ – regionalny wskaźnik zatrudnienia w sektorze pierwotnym; $\ln GDP_0$ – średni regionalny PKB *per capita* w pierwszym okresie programowania.

W celu zminimalizowania ryzyka autokorelacji zmienne zależne oraz wszystkie zmienne strukturalne zostały wystandaryzowane. Aby uniknąć problemu związków przyczynowo-skutkowych, w analizie danych panelowych wszystkie zmienne strukturalne zostały wprowadzone do modelu przy uwzględnieniu jednorocznego opóźnienia.

Analiza danych przekrojowych została przeprowadzona za pomocą uśrednienia danych panelowych względem czasu. Tym samym stało się to bardziej zbliżone do estymatora pośredniego. Analiza została przeprowadzona dla trzech różnych okresów: 1) dla pierwszego okresu programowania, 1989–1993 (modele 1 i 4); 2) dla drugiego okresu programowania, 1994–1999 (modele 2 i 5); 3) dla całego okresu programowania, 1989–1999 (modele 3 i 6), w tym zarówno dla regionów NTS II, jak i dla wszystkich regionów należących do Celu 1 w jakimkolwiek czasie w okresie objętym analizą. Dodatkowo w celu identyfikacji efektów długoterminowych dokonano regresji relatywnego regionalnego wzrostu w drugim okresie programowania wydatków z funduszy strukturalnych i zmiennych strukturalnych pierwszego okresu programowania,

Tab. 7 – cd.

	(6)		(7)		(8)		(9)		(10)	
	Cel 1	Wszytkie regiony	Cel 1	Wszytkie regiony	Cel 1	Wszytkie regiony	Cel 1	Wszytkie regiony	Cel 1	Wszytkie regiony
Próba	1989–1999	2 do 1	2 do 1	2 do 1	2 do 1	2 do 1	2 do 1	2 do 1	2 do 1	2 do 1
Okres	47	162	47	162	47	152	46	46	46	46
Liczba obserwacji	4,24	2,55	1,56	2,08	1,54	2,08	1,54	1,54	1,54	1,54
F	0,0011	0,0122	0,1698	0,0354	0,1719	0,0354	0,1719	0,0354	0,1719	0,0354
Istotność > F	0,4714	0,1178	0,2472	0,1163	0,2778	0,1163	0,2778	0,1163	0,2778	0,1163
R^2	0,3601	0,0717	0,0887	0,0603	0,0973	0,0603	0,0973	0,0603	0,0973	0,0603
Dopasowane R^2	Wskaż.	Poziom istotności	Wskaż.	Poziom istotności	Wskaż.	Poziom istotności	Wskaż.	Poziom istotności	Wskaż.	Poziom istotności
<i>Emp.</i>	-5,796	0,012	-0,365	0,841	-10,673	0,032	-0,082	0,967	-14,364	0,014
<i>Unemp.</i>	-1,165	0,019	-0,560	0,234	-2,276	0,052	-0,703	0,158	-2,711	0,029
<i>Fememp.</i>	2,763	0,089	0,116	0,941	3,300	0,275	0,079	0,961	4,034	0,192
<i>Agremp.</i>	-0,109	0,531	-0,480	0,002	-0,148	0,655	-0,516	0,008	0,321	0,505
A	0,876	0,579	0,539	0,848	-5,369	0,178	0,572	0,843	-7,586	0,083
B	-1,798	0,060	3,396	0,263	1,197	0,756	3,339	0,285	-0,905	0,830
H	4,473	0,000	3,538	0,043	2,355	0,270	3,521	0,049	2,241	0,296
I	-1,004	0,074	-2,151	0,238	0,380	0,872	-2,203	0,239	1,271	0,605
Stała	4,166	0,049	1,287	0,581	9,643	0,045	1,736	0,475	10,573	0,033
Początkowy PKB							-0,504	0,543	2,217	0,277

zarówno włączając (modele 9 i 10), jak i wyłączając (modele 7 i 8) średni PKB regionalny *per capita* w pierwszym okresie programowania (wstępny PKB). Rezultaty przedstawia tab. 7.

Jakkolwiek wskaźniki i istotność statystyczna zmiennych różnią się w zależności od przyjętego modelu, można wskazać kilka wspólnych tendencji. Istnieje ujemny związek między zmiennymi strukturalnymi, tj. między zatrudnieniem i bezrobociem młodzieży a wzrostem gospodarczym. Wskaźnik zatrudnienia kobiet wykazuje pozytywne symptomy, podczas gdy wskaźnik zatrudnienia w sektorze pierwotnym ulega zmianom. W odróżnieniu od analiz wstępnych, w których obydwie zmienne osobno wykazywały związek ze wzrostem gospodarczym, w ramach poszczególnych modeli wskaźniki są nieistotne (tab. 7).

Wskaźniki dotyczące wydatków w zakresie kapitału ludzkiego (H) są dodatnie we wszystkich modelach i w 7 z 10 wariantów wykazują poziom istotności 5%. Średnio- lub krótkookresowy związek między pomocą finansową w zakresie wsparcia rolnictwa (A) a wzrostem gospodarczym jest dodatni we wszystkich modelach (modele 1–6). Jest on jednak istotny na poziomie 5% w regionach Celu 1 jedynie w drugim okresie programowania (model 5). W długim okresie analizowana relacja staje się bardziej złożona, co przedstawiają modele 7–10. W przypadku kiedy rozpatrywane są wszystkie regiony, występuje dodatni, lecz nieistotny statystycznie związek charakterystyczny dla wszystkich modeli równoległych (modele 7–9). Jeżeli natomiast brane są pod uwagę jedynie regiony Celu 1, współczynnik zmienia znak i staje się istotny statystycznie na poziomie 10%, przy włączeniu do modelu początkowego PKB *per capita* (model 10). Powiązanie między wzrostem regionalnym a wsparciem biznesu i turystyki (B) jest dodatnie, lecz nieistotne w pierwszym okresie programowania (modele 1 i 4), ujemne i istotne w drugim oraz całkowitym okresie analizy (modele 2–3 i 5–6). W modelach regresji wzrostu regionalnego w drugim okresie i zmiennych w pierwszym okresie programowania omawiany wskaźnik przyjmuje wartości dodatnie, z wyjątkiem modelu 10, ale jest nieistotny statystycznie (modele 7–10). Współczynnik dla wsparcia infrastruktury i środowiska (I) jest nieistotny statystycznie i ujemny w 8 na 10 przypadków, w dwóch modelach zaś, kiedy jest istotny statystycznie (modele 3 i 6) na poziomie 10%, przyjmuje wartości ujemne (tab. 7).

Analiza danych panelowych prezentuje bardziej dynamiczny obraz relacji pomiędzy wzrostem regionalnym a zobowiązaniami finansowymi w regionach Celu 1⁷. Analiza została przeprowadzona dla wszystkich regionów należących do Celu 1 w którymkolwiek momencie objętym przez analizę (ponownie

⁷ Należy pamiętać, że analiza danych panelowych obejmująca okres zaledwie 11 lat może dać cykliczne efekty krótkookresowe zamiast długookresowych. Jakkolwiek zgodność pomiędzy danymi panelowymi i przekrojowymi podkreśla fakt, że zniekształcenia cykliczne są raczej relatywnie nieistotne w tym przypadku. Dodatkowo w celu uniknięcia problemu korelacji opóźniony PKB *per capita* regionów został wykluczony z analizy, choć jego wprowadzenie nie zmieniłoby otrzymanych rezultatów.

Tab. 8. Regresja zobowiązań finansowych w ramach trzech kierunków rozwoju oraz wzrostu regionalnego: analiza danych panelowych (tylko grupa regionów Celu 1)

	Rok bieżący		Lag 1		Lag 2	
	Wskaźnik	Poziom istotności	Wskaźnik	Poziom istotności	Wskaźnik	Poziom istotności
Liczba grup	47		47		47	
Średnia obserwacja na grupę	9,3		9,3		8,4	
Max. obserwacja	10		10		9	
R^2 wewnętrzne	0,0138		0,0040		0,0061	
R^2 międzygrupowe	0,3565		0,3769		0,3321	
R^2 ogólne	0,0476		0,0391		0,0394	
	Wskaźnik	Poziom istotności	Wskaźnik	Poziom istotności	Wskaźnik	Poziom istotności
A	2,2106	0,052	0,2317	0,836	1,1315	0,384
B	-0,0650	0,927	-0,6445	0,378	0,2787	0,739
H	1,5021	0,114	1,6008	0,101	1,6799	0,111
I	-0,6767	0,171	-0,1416	0,795	-0,6312	0,292
<i>Emp.</i>	-9,2010	0,001	-8,7206	0,002	-9,6148	0,001
<i>Unemp.</i>	-1,6619	0,006	-1,5305	0,013	-1,5785	0,019
<i>Fememp.</i>	3,7447	0,051	3,2833	0,087	4,6274	0,027
<i>Agremp.</i>	-0,2371	0,369	-0,1460	0,574	-0,1743	0,536
Stała	7,1961	0,003	6,9246	0,005	6,5713	0,014
Breusch-Pagan ²	3,1500		3,6600		3,6100	
Istotność > ²	0,0761		0,0557		0,0575	

Tab. 8. cd.

	Lag 3 ...	Lag 6	Lag 7
Liczba grup	47	47	47
Średnia obserwacja na grupę	7,6	4,8	3,9
Max. obserwacja	8	5	4
R ² wewnętrzne	0,0161	0,0121	0,0608
R ² międzygrupowe	0,3271	0,2099	0,2622
R ² ogólne	0,0492	0,0489	0,0899
	Wskaźnik	Wskaźnik	Wskaźnik
A	-0,9407	-2,1268	-3,1027
B	-1,4127	-1,6349	2,3302
H	1,7600	3,5905	4,0255
I	0,4211	-0,9542	-0,6344
Emp.	-9,1714	-9,7093	-9,0964
Unemp.	-1,3695	-1,5641	-1,3907
Fememp.	3,6687	1,9871	5,3940
Agremp.	-0,0189	-0,1237	-0,0338
Stata	6,5627	9,4421	5,0894
Breusch-Pagan ²	4,8000	1,5200	3,2000
Istotność > ²	0,0284	0,2174	0,0736
	Poziom istotności	Poziom istotności	Poziom istotności
A	0,541	0,571	0,362
B	0,158	0,715	0,621
H	0,131	0,120	0,063
I	0,540	0,696	0,790
Emp.	0,004	0,051	0,032
Unemp.	0,067	0,194	0,181
Fememp.	0,116	0,576	0,088
Agremp.	0,950	0,785	0,933
Stata	0,027	0,049	0,218

z wyjątkiem landów b. NRD) przy wykorzystaniu estymatora panelowego⁸. W celu uchwycenia zmian zachodzących w czasie odnośnie do wpływu zobowiązań Celu 1 na wzrost gospodarczy związek pomiędzy wzrostem regionalnym a zobowiązaniami finansowymi funduszy strukturalnych jest mierzony dla roku implementacji oraz siedmiu kolejnych lat. Rezultaty regresji przedstawia tab. 8. Są one całkowicie zgodne z wynikami analizy przekrojowej.

Po pierwsze, regionalne zobowiązania z zakresu wsparcia rolnictwa i restrykturyzacji obszarów wiejskich (A) w krótkim okresie charakteryzuje dodatni i istotny statystycznie związek ze wzrostem gospodarczym w regionach Celu 1. Ta dodatnia zależność wygasa jednak niemal natychmiast i w następnych latach wskaźniki przybierają wartości ujemne i dodatkowo stają się nieistotne statystycznie. Zjawisko początkowego pozytywnego efektu i jego zanikania lub nawet pojawiania się wyniku ujemnego w miarę upływu czasu jest typowe dla funduszy, które prowadzą raczej do wspierania dochodów, niż odgrywają rolę podtrzymywania rozwoju. Stąd wsparcie rolnictwa i wsi w ramach regionów Celu 1 może być postrzegane jako instrument (podobnie jak w przypadku Wspólnej Polityki Rolnej), który wynagradza wkład rolników i mieszkańców obszarów wiejskich w rozwój społeczeństwa i ich rolę w utrzymywaniu i zachowywaniu wiejskiego dziedzictwa Europy, a nie jako część strategii promującej wzrost gospodarczy (European Commission 1997). Tym samym nie dziwi fakt, że średniookresowe efekty tego typu środków są nieistotne, a nawet ujemne.

Rezultaty dwóch głównych kierunków strategii rozwoju regionów Celu 1 są również rozczarowujące. Rozwój infrastruktury, sieci transportowych i ochrona środowiska (I) oraz wsparcie przedsiębiorczości i turystyki (B) stanowią razem około 3/4 zobowiązań w obszarze Celu 1. Pomimo to okazuje się, że mają one niewielki lub żaden wpływ na rozwój gospodarczy w średnim okresie, wskazuje na to brak istotności statystycznej któregokolwiek z analizowanych wskaźników (tab. 8). Brak efektów inwestycji w zakresie przedsiębiorczości może być związany z niewystarczającą konkurencyjnością wielu istniejących przedsiębiorstw w regionach Celu 1. Duży odsetek tego typu interwencji ma na celu zarówno rozwój małych i średnich firm, które muszą funkcjonować w stosunkowo trudnych warunkach ekonomicznych i instytucjonalnych i którym często brak możliwości i wiedzy, aby konkurować w warunkach wolnego rynku, jak i wsparcie dużych przedsiębiorstw, których przewaga komparatywna i perspektywy są niewielkie. Zarówno średnio-, jak i długookresowe efekty tego rodzaju działań są przeważnie słabe i często zależą od zmian w otoczeniu lokalnym.

Brak efektów inwestowania w infrastrukturę (I) w regionach Celu 1 (tab. 8) może być rezultatem kilku czynników. Po pierwsze, wpływ inwestycji infrastrukturalnych na aktywność ekonomiczną nigdy nie ujawnia się w krótkim

⁸ Zgodnie z testem Breusch'a i Pagana jest to bardziej pożądane, kiedy efekty indywidualne (stałe) nie są istotne statystycznie.

okresie, gdyż dla osiągnięcia pełnych efektów konieczne jest upłynięcie odpowiednio długiego okresu (Vanhoudt et al. 2000). Można przy tym dyskutować, czy zakres naszej analizy danych panelowych obejmuje zbyt krótki okres, aby ocenić całkowite efekty wsparcia inwestycji infrastrukturalnych w regionach Celu 1. Jednak analiza danych przekrojowych nie wykazała żadnego oddziaływania (tab. 7, modele 7 i 10). Wreszcie, brak efektów tego typu inwestycji może być spowodowany tym, że budowa dróg, kolei, lotnisk, infrastruktury telekomunikacyjnej, systemów kanalizacyjnych i przywracanie walorów środowiska poprawiają jakość życia mieszkańców regionu, którzy czerpią z nich korzyści. Są to działania bardzo widoczne i popularne, a tym samym niezwykle atrakcyjne z politycznego punktu widzenia (Rodríguez-Pose 2000), lecz nie wystarczają do pobudzenia rozwoju gospodarczego i zachęcenia przedsiębiorstw, które będą korzystać z większej dostępności i poprawy środowiska. Ponieważ, jak zauważają Martin (1998, 1999) i Puga (2002), drogi, koleje i sieci telekomunikacyjne mogą oddziaływać na dwa sposoby.

Z jednej strony strategię silnie wypaczone w kierunku rozwoju infrastruktury w regionach charakteryzujących się słabymi lokalnymi systemami produkcyjnymi, niskim poziomem przedsiębiorczości i zaplecza technologicznego oraz słabym wyposażeniem w kapitał ludzki mogą rozwiązać wiele istotnych „wąskich gardeł” i zredukować deficyt infrastrukturalny w porównaniu z resztą UE. Z drugiej zaś efektem takich strategii może być bardziej intensywna ekspozycja tych regionów na konkurencję ze strony silniejszych i bardziej zaawansowanych technologicznie firm z regionów centralnych.

Przykładem kraju, w którym opisany mechanizm już zachodzi, jest Hiszpania. Ogromne nowe inwestycje w infrastrukturę transportową w hiszpańskich regionach Celu 1, które w znacznej mierze były poświęcone budowie dróg i szybkich połączeń kolejowych pomiędzy peryferiami kraju a Madrytem, przyczyniły się prawdopodobnie do niezwykle podwyższenia stóp wzrostu w stolicy kraju w latach 90. Równocześnie jednak wiele regionów Celu 1, dla których nowe drogi i połączenia kolejowe miały stanowić zwiększenie ich możliwości gospodarczych, nadal usiłuje dorównać pozostałym regionom. Zatem konsekwencjami tak niezrównoważonej strategii rozwoju w regionach opóźnionych gospodarczo będą nie wspaniałe efekty ekonomiczne przewidywane przez Aschauera (1989), lecz raczej brak powiązań między inwestycjami infrastrukturalnymi i spójnością regionalną stwierdzony przez Vanhoudta i in. (2000), Pugę (2002) oraz w niniejszym opracowaniu.

W krótkim i średnim okresie jedynym kierunkiem rozwoju, który cechują rezultaty dodatnie (i istotne statystycznie lub bliskie istotności), jest inwestowanie w kapitał ludzki (H) (tab. 8). Regiony Celu 1 doświadczają poważnych problemów dotyczących rynku pracy. Cierpią one z powodu braku fachowców i niedopasowania pomiędzy ofertą edukacyjną a zapotrzebowaniem rynku pracy, a „jak wskazują badania, głównym problemem stało się dopasowanie dostępnych umiejętności siły roboczej do zapotrzebowania gospodarki, która podlega fundamentalnym zmianom” (European Commission 2001, s. XXVI).

Ponadto istotny odsetek regionalnych zasobów pracy jest niewykorzystany. Problemy dotyczące kapitału ludzkiego uwypatnia brak mobilności populacji europejskiej w ostatnich dekadach (Puga 1999). W kontekście nieadekwatnego wyposażenia w kapitał ludzki i niskiej mobilności czynnika pracy najwyższe i najbardziej trwale efekty daje niecałe 15% funduszy Celu 1 wspierających edukację i reorganizację kapitału ludzkiego (tab. 8). Wyniki te współgrają z najnowszymi badaniami (np. Durantón, Monastiriotis 2002; Overman, Puga 2002), które podkreślają znaczenie osiągnięć edukacyjnych populacji dla ekonomicznego potencjału regionu i kładą nacisk na potrzebę zmiany kierunku strony podażowej polityki rozwoju z dziedzin bardziej tradycyjnych na edukację, umiejętności i kapitał ludzki.

Podsumowując, można powiedzieć, że rezultaty przeprowadzonych badań przemawiają za całkowitą zmianą obecnych strategii rozwoju w europejskich regionach opóźnionych gospodarczo w kierunku strategii opartych na szerszym uwzględnieniu specyficznych cech regionów, gdyż te właśnie cechy leżą u podstaw problemów rozwojowych regionów słabszych gospodarczo (Ioannides, Petrakos 2000; Thisse 2000). Otrzymane wyniki są również częściowo zgodne z rezultatami badań przedstawionymi przez de la Fuente i Vives (1995), dotyczącymi analizy wpływu podażowo zorientowanych polityk rozwoju. Podobnie jak w przypadku przytaczanych badań, doszliśmy do wniosku, że publiczne podażowe strategie rozwoju odgrywają pewną rolę w osiąganiu większej spójności terytorialnej, choć w przypadku europejskim jest to rola niewielka. Zatem inwestycje w edukację mają większy wkład w redukcję regionalnych nierówności niż inwestycje w infrastrukturę. W odróżnieniu od wspomnianych badań, nie możemy jednak wskazać na powiązanie między rozmiarami wysiłków redystrybucyjnych a ich wpływem na rozwój regionalny i zróżnicowania. Nasze rezultaty wydają się wskazywać, że rozmiary pomocy mają znaczenie tylko wtedy, gdy regionalna strategia rozwoju jest odpowiednia i przystosowana do potrzeb oraz warunków danego regionu.

Wnioski

W opracowaniu zbadaliśmy, w jakim stopniu całkowita restrukturyzacja europejskiej polityki rozwoju od czasu reform funduszy strukturalnych odniosła sukcesy w osiąganiu celu rosnącej spójności społeczno-gospodarczej oraz redukcji zróżnicowań regionalnych w UE. Nasza analiza koncentrowała się na oddziaływaniu funduszy strukturalnych alokowanych w regionach Celu 1, stanowiących ponad 2/3 funduszy strukturalnych i ponad 61% całkowitych działań rozwojowych UE. W wielu aspektach fundusze strukturalne odegrały istotną rolę. Fakt, że w okresie, kiedy byliśmy świadkami silnej geograficznej koncentracji aktywności korporacyjnej oraz badawczo-rozwojowej w centralnych obszarach Europy, dysproporcje regionalne utrzymywały się na mniej więcej stabilnym poziomie, może być postrzegany jako możliwy dowód przyczynienia się funduszy strukturalnych do zapobieżenia powiększaniu się re-

gionalnych dysproporcji w UE. Fundusze strukturalne mogą również oddziaływać na całkowity wzrost (np. przez udział we wzroście regionów położonych poza obszarem Celu 1).

Niestety, cel przypisany funduszom strukturalnym przez europejskich prawodawców daleko wykracza poza tworzenie wzrostu oraz zapobieganie różnicowaniom i obejmuje zapewnienie większej spójności ekonomicznej i konwergencji. Wobec tak ambitnych założeń rezultaty analizy wskazują, że UE jest nie tylko daleko od osiągnięcia celu znaczącej ekonomicznej i społecznej spójności, ale również że wątpliwości dotyczące możliwości funduszy rozwojowych alokowanych w europejskich regionach opóźnionych gospodarczo w celu zapewnienia trwałego wzrostu i redukcji luki między europejskim centrum a peryferiami znajdują silne uzasadnienie.

Jakkolwiek wiele czynników może być przyczyną relatywnych niepowodzeń regionów opóźnionych w doganianiu pozostałych, w niniejszym opracowaniu ustanowiliśmy powiązanie między strukturą regionalnych strategii rozwoju finansowanych z funduszy unijnych a brakiem konwergencji w Europie Zachodniej. Strategie rozwoju w regionach Celu 1 zostały wypaczone w kierunku rozwoju infrastruktury i wsparcia przedsiębiorczości. W każdym razie rezultaty analiz regresji danych przekrojowych i panelowych dowodzą, że inwestowanie w ramach dwóch wymienionych kierunków miało jak dotychczas bardzo niewielki wpływ na konwergencję regionalną zarówno w UE jako całości, jak i w grupie regionów Celu 1.

Inwestowanie we wspieranie rolnictwa i restrukturyzację obszarów wiejskich reprezentuje profil bliższy strategii zabezpieczania dochodów niż strategii trwałego wzrostu. Choć oddziaływanie tego rodzaju wsparcia wzrostu gospodarczego jest pozytywne w bardzo krótkim okresie, to wraz z upływem czasu maleje ono i staje się negatywne. W średnim okresie pozytywne oddziaływanie zaobserwowano jedynie w odniesieniu do funduszy skierowanych na edukację i rozwój kapitału ludzkiego. Niezależnie od zastosowanej metody analizy zależności między udziałem środków przeznaczonych na poprawę lokalnego wyposażenia w kapitał ludzki a wzrostem gospodarczym są dodatnie i statystycznie istotne, a dodatkowo stabilne w czasie.

Przesłanie niniejszego opracowania wydaje się następujące: każda przyszła zmiana europejskiej polityki rozwoju, a wydają się one coraz bardziej prawdopodobne w kontekście rozszerzenia UE, powinna brać pod uwagę ryzyko związane z nadmiernym koncentrowaniem się tylko na jednym kierunku rozwoju (choć pozornie często najbardziej odpowiadającym interesom politycznym i społecznym). Jak mogliśmy się przekonać, taka strategia nie tylko nie zapewnia szybszego wzrostu gospodarczego w krótkim i średnim okresie, ale może okazać się równie nieskuteczna w przygotowaniu wspieranych regionów do zderzenia z przyszłymi wyzwaniami, pozostawiając je równie bezradne, jeżeli nie bardziej, jak bezradne były przed rozpoczęciem udzielania im pomocy.

Stąd istnieje potrzeba ponownego zastanowienia się nad polityką regionalną w celu wprowadzenia bardziej innowacyjnych strategii zorientowanych na

specyficzne cechy danego regionu. Przyczyni się to do opracowania bardziej dopasowanych do lokalnych warunków zestawów priorytetów inwestycyjnych, co pozwoli na uniknięcie ryzyka przedwczesnego wejścia na rynek (powiązane z naciskiem na rozwój infrastruktury), drenażu mózgów (wsparcie kapitału ludzkiego), subsydiowania niekonkurencyjnych firm lokalnych (wsparcie biznesu). Ponadto UE ma do odegrania istotną rolę w uczynieniu lokalnych instytucji bardziej sprawnymi i odpowiedzialnymi. Doświadczenia z przeszłości wskazują m.in., że dostarczenie strategii rozwoju udowodniło trudności wynikające z administracyjnych ograniczeń w efektywnym zastosowaniu zasad polityki regionalnej UE w praktyce. Ten kierunek może wymagać kontynuacji, jeżeli europejskie strategie rozwoju mają stać się prawdziwymi strategiami rozwoju trwałego i tym samym mają być bardziej sprawne w realizacji celu – osiągnięcia większej spójności społeczno-ekonomicznej, a nie mają stanowić jedynie kolejny instrument zapewniania dochodów.

tłum. Agnieszka Olechnicka

Literatura

- Armstrong H.W., 1995, „An appraisal of the evidence from cross sectional analysis of the regional growth process within the European Union” (w:) R. Vickerman, H.W. Armstrong (red.), *Convergence and Divergence Among European Regions*, Pion, s. 40–65.
- Aschauer D.A., 1989, „Is public expenditure productive?”, *Journal of Monetary Economics*, nr 23, s. 177–200.
- Barro R.J., Sala-I-Martin X., 1991, „Convergence across states and regions”, *Brookings Pap. Econ. Activity*, nr 1, s. 107–182.
- Barro R.J., Sala-I-Martin X., 1992, „Convergence”, *J. Pol. Economics*, nr 100, s. 223–251.
- Boldrin M., Canova F., 2001, „Inequality and convergence in Europe’s regions: reconsidering European regional policies”, *Econ. Policy*, nr 16, s. 207–253.
- Brühlhart M., Torstensson J., 1996, „Regional integration, scale economies and industry location in the European Union”, *CEPR Discussion Papers* nr 1435, London: Centre for Economic Policy Research.
- Cheshire P.C., Carbonaro G., 1995, „Urban economic growth in Europe: testing theory and policy prescriptions”, *Urban Studies*, nr 33, 1, s. 111–128.
- Cheshire P.C., Magrini S., 2000, „Endogenous processes in European regional growth: convergence and policy”, *Growth&Change*, nr 31, s. 455–479.
- Cuadrado-Roura J.R., 2001, „Regional convergence in the European Union: from hypothesis to the actual trends”, *Ann. Reg. Sci.*, nr 35, s. 333–356.
- Cuadrado-Roura J.R., Mancha-Navarro T., Garrido-Yserte R., 2000, „Regional productivity patterns in Europe: an alternative approach”, *Ann. Reg. Sci.*, nr 34, s. 365–384.

- De la Fuente A., Domenech R., 2001, „The redistributive effects of the EU budget”, *Journal of Common Market Studies*, nr 39, s. 307–330.
- De la Fuente A., Vives X., 1995, „Infrastructure and education as instruments of regional policy: evidence from Spain”, *Econ. Policy*, nr 9, s. 11–54.
- Duranton G., Monastiriotis V., 2002, „Minf the gaps: the evolution of regional inequalities in the UK, 1982–1997”, *J.Reg. Sci.*, nr 42, s. 219–256.
- Emerson M., 1988, *The Economics of 1992: The EC Commission's Assessment of the Economic Effects of Completing the Internal Market*, Oxford: Oxford University Press.
- Esteban J., 1994, „La desigualdad interregional en Europa y en España: descripción y análisis” (w:) *Crecimiento y Convergencia Regional en España y Europa*, vol. 2, s. 13–84.
- European Commission (EC), 1994, *Fifth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the Community*, Brussels: Commission of the European Communities.
- EC, 1997, *Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union*, Brussels: CEC.
- EC, 1999, *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the Community*, Brussels: CEC.
- EC, 2000, „Real convergence and catching-up in the EU” (w:) European Commission (red.), *The EU Economy: 2000 review*, s. 173–206.
- EC, 2001, *Unity, Solidarity, Diversity for Europe, Its People and Its Territory: Second Report on Economic and Social Cohesion*, Brussels: Commission of the European Communities.
- Hurst C., Thisse J.F., Vanhoudt P., 2000, „What diagnosis for Europe's ailing regions?”, *EIB papers*, nr 5(1), s. 9–30.
- Ioannides Y., Petrakos G., 2000, „Regional disparities in Greece: the performance of Crete, Peloponnese and Thesally”, *EIB papers*, nr 5(1), s. 31.
- López-Bazo E., Vayá E., Mora A.J. Suriñach J., 1999, „Regional economic dynamics and convergence in the European Union”, *Ann. Reg. Sci.*, nr 33, s. 343–370.
- Magrini S., 1999, „The evolution of income disparities among the regions of the European Union”, *Reg. Sci. & Urban Econ.*, nr 29, s. 257–281.
- Marcet A., Canova F., 1995, „The poor stay poor: non-convergence across countries and regions”, *CEPR discussion paper*, London: Centre for Economic Policy Research.
- Martin P., 1998, „Can regional policies affect growth and geography in Europe?”, *World Economy*, nr 21, s. 757–774.
- Martin P., 1999, „Are European regional policies delivering?”, *EIB Papers*, nr 4(2), s. 10–23.
- Midelfart-Knarvik K.H., Overman H.G., 2002, „Delocation and European integration: is structural spending justifies?”, *Econ. Policy*, nr 17, s. 322–359.
- Midelfart-Knarvik K.H., Overman H.G., Redding S.R., Venables A.J., 2000, „The location of European industry”, *Economic Papers*, nr 142, Brussels: CEC.

- Molle W., Boeckhout S., 1995, „Economic disparity under conditions of integration – a long term view of the European case”, *Pap. Reg. Sci.*, nr 74, s. 105–123.
- Neven D. Gouyette C., 1995, „Regional convergence in the European Community”, *Journal of Common Market Studies*, nr 33, s. 47–65.
- Overman H.G., Puga D., 2002, „Unemployment clusters across Europe’s regions and countries”, *Econ. Policy*, nr 17, s. 115–147.
- Padoa-Schioppa T., 1987, *Efficiency, Stability and Equity: a Strategy for the Evolution of the Economic System of the European Community*, Oxford: Oxford University Press.
- Puga D., 1999, „The rise and fall of regional inequalities”, *Europ. Econ. Rev.*, nr 43, s. 303–334.
- Puga D., 2002, „European regional policy in light of recent location theories”, *J. Econ. Geogr.*, nr 2, s. 373–406.
- Quah D., 1996, „Regional convergence clusters across Europe”, *Europ. Econ. Rev.*, nr 40, 951–958.
- Rodríguez-Pose A., 1998, *Dynamics of Regional Growth in Europe: Social and Political Factors*, Oxford: Clarendon Press.
- Rodríguez-Pose A., 1999, „Convergence or divergence? Types of regional responses to socio-economic change”, *Tijdschr. Econ. Soc. Geogr.*, nr 90, s. 363–378.
- Rodríguez-Pose A., 2000, „Economic convergence and regional development strategies in Spain: the case of Galicia and Navarre”, *EIB Papers*, nr 5(1), s. 89–115.
- Thisse J.F., 2000, „Agglomeration and regional imbalance: Why? And is it bad?”, *EIB Papers*, nr 5(2), s. 47–58.
- Tondl G., 2001, *Convergence after Divergence? Regional Growth in Europe*, Berlin: Springer.
- Vanhoudt P., Mathä T., Smid B., 2000, „How productive are capital investments in Europe?”, *EIB Papers*, nr 5(2), s. 81–106.